

מקורות

□ יצחק אברבנאל, ראש אמנה, ההדיר מנחם קלנר, רמת-גן תשנ"ג, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 198 עמודים.

ראש אמנה זכה ליותר מהדורות (תשע) ותרגומים (ללאטינית, צרפתית ואנגלית) מחיבור אחר כלשהו של אברבנאל, אך זו המהדורה המדעית המתוקנת הראשונה שלו. הספר נכתב ב-1494 והמחבר דן בו ב"ג העיקרים, כפי שנוסחו בידי הרמב"ם, ובהגנה עליהם מפני המבקרים אותם. במבוא דן המהדיר בספרות שנכתבה על העיקרים מהרמב"ם עד ספרו זה של אברבנאל, שהוא ה'ניתוח המושלם ביותר של עיקרי הרמב"ם'. אחרי אברבנאל כמעט לא נדרשו לשאלה זו בספרות ישראל עד מייסדי היהדות הרפורמית במאה ה-19.

□ יונה צבר, ספר במדבר בארמית חדשה בניבם של יהודי זאכו (עדה ולשון — פרסומי מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל, טז, בעריכת שלמה מורג), ירושלים תשנ"ג, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, לך + 147 עמודים.

זהו כרך רביעי בסדרת תרגומי החומש לארמית חדשה, המיוסדים על מסורות בעל-פה כפי יהודי כורדיסטאן, מאת יונה צבר (הכרך הראשון, בראשית, הופיע בתש"מ, ביקורת מפורטת עליו מאת עדו אבינרי — ראה: 'פעמים', 20). הנוסח בעיקרו מובא על-פי הקלטה מפי חכם לוי עמרם ז"ל מזאכו, בשוליו: השוואות עם ניב דאהופ (הסמוכה לזאכו) ושני נספחים ובהם פרק כ"ב בניבים של היהודים והנוצרים באורמי. הנספח השלישי כולל טבלה משווה של מילים נבחרות מפרק כ"ב בארבעת הניבים, והנספח הרביעי — תעתיק פונטי של הניב הנוצרי. תרגומים אלה תורמים לידעת ניביה של הארמית החדשה, למחקר הכללי של תרגומי מקראות ולשונות היהודים, וכן לידע דרכי הבלשנות העממית.

□ *From Ottoman Turkish to Ladino (...)* with Glossaries and an Introduction by Dr. Isaac Jerusalmi (Ladino Books, 2), Cincinnati Ohio, 1990 (246 pp.).

מהמט צדיק ריפעת (1807-1856), מדינאי וסופר תורכי, פירסם ספר על מוסר והליכות נאותים בשם *Risâle-i Ahlâk*, שקרא לשיפור החינוך ועסק במידות כמו גאווה, כעס, ניקיון וכו'. הספר, החילוני באופיו, שיועד לצעירים, תורגם מתורכית ללאדינו בידי יחזקאל גבאי (1825-1898), שופט, עורך ומור"ל של עיתונים, מתרגם ומחבר. התרגום היה חלק מתוכנית כללית של גבאי להעמיד לרשות קוראי לאדינו ספרייה מדעית בלשון זו. במהדורה שלפנינו מובאים הטקסט התורכי (באותיות ערביות) והתרגום ללאדינו (באותיות רש"י) בתוספת נוסחים מתועתקים שלהם לאותיות לאטיניות. כמבוא דן ירושלמי בדמותם ובפועלם של ריפעת ושל גבאי (אשר דמותו יש בה עניין לתולדות הנהייה להשכלה ביהדות העות'מאנית) ודן בארוכה בטיבה של לשון לאדינו, תוך דחיית המונחים ספרדית-יהודית וגידוזמו ללשון זו והדגשת זיקתה לעברית וארמית מזה וללשון התורכית ותרבותה מזה.

□ *The Selihoth of the Sephardim* with an Introduction and a Ladino-English Glossary (...) by Haham Isaac Jerusalmi (Ladino Books, 3), Cincinnati, Ohio, 1990 (277 pp).

בשנת תרכ"ה (1865) הדפיס יוסף יצחק אלשיך מהדורה דו-לשונית, עברית ולאדינו, של 'סליחות כמנהג ק"ק ספרדים', בכתב רש"י. חכם יצחק ירושלמי מביא עתה מהדורה זו, שהוא רואה בה אבן פינה בליטורגיה של יהודי ספרד, בנוסחה המקורי בשתי לשונותיה, בתוספת התרגום בלאדינו מתועתק באותיות לאטיניות, ומטרתו היא לקרב את הטקסט הזה לקורא לשון זו בזמננו. ירושלמי הוסיף לסליחות מבוא נרחב וכן מילון לאדינו-אנגלי של מילים וביטויים נבחרים.

מחקרים וקבצים

□ צבי צמרת, ימי כור ההיתוך — ועדת חקירה על חינוך ילדי העולים (1950), קריית שדה בוקר תשנ"ג, המרכז למורשת בן-גוריון, הוצאת הספרים אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 263 עמודים.

החיבור, שהוא חלק ממחקר מקיף של מחברו על החינוך בשנים הראשונות לקום המדינה, דן בועדת חקירה ממשלתית שהוקמה בשנת 1950 לבדיקת הטענות על כפייה אנטי-דתית בחינוך

הילדים במחנות העולים. חלקו הראשון של הספר הוא מחקר בנסיבות הקמת הועדה, דרכי עבודתה ומסגרותיה. בחלק השני מובא דו"ח הועדה במלואו. המחלוקות על החינוך בין המפלגות הדתיות לחילוניות היוו סוגיה פוליטית וחברתית יסודית באותן שנים, ואף קודם לקום המדינה, וחריפותן לא פגה. המחבר מראה כי הדו"ח של ועדה זו, ועדת פרומקין, הוא אחת התעודות החשובות בתולדות המדינה והיו לו השלכות בתחומים רבים, כמו התפתחות הזרמים בחינוך, יחסי דתיים וחילוניים, בריתות בין מפלגות פוליטיות, דפוסי קליטת העלייה ועוד.

□ יורם בילו, ללא מצרים – חייו ומותו של ר' יעקב ואזנה, ירושלים תשנ"ג, הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית, 153 עמודים.

ר' יעקב ואזנה היה מרפא עממי בדרום מערב מארוקו ונפטר קודם העלייה בהמון לישראל. יורם בילו, פרופסור לפסיכולוגיה ולאנתרופולוגיה, ראיין יותר מ-30 גברים ונשים בישראל שסיפרו על ואזנה בהערצה, בפליאה ובגעגועים. על סמך סיפוריהם מתוארים ארבעה דורות לבית ואזנה, שניחנו בכוחות מאגיים וכיכולת ריפוי. ליעקב עצמו מיוחסים כוחות ריפוי, נחצרות והעזה מופלגים; הוא השתמש באמצעי ריפוי מוסלמיים, היה מקורב לשדים ואף נשא שדה לאשה והוליד ילדים ממנה. המחבר אינו בא לחלוק על אמינותם של הסיפורים האישיים, אך בפרקי הסיום מנתח את הפסיכולוגיה של ואזנה, את הסמליות שבדמותו ואת משמעותה בהקשר החברתי של המספרים עליו ומתגעגע לרמותו כיום בישראל. הספר יעניין אנתרופולוגים, פסיכולוגים, פולקלוריסטים וחוקרי התרבות של יהודי מארוקו.

□ David B. Ruderman (ed.), *Preachers of the Italian Ghetto*, Berkeley L.A. Oxford 1992, University of California Press, VIII + 168 pp.

ספרות המחקר על דרשות ודרוש היא מועטה בכמותה וכאן ספר על מספר דרשנים בתקופה ובזמן מוגדרים, איטליה במאה ה-16 והתחלת ה-17. פרקי הספר נכתבו בידי מחברים שונים: על יהודה מוסקאטו – מ' אידל; על יהודה דל בנה – ר' בונפיל; על עזריה פיגו – ד"ב רודמן; על אריה יהודה מורנה – י' ווינברג. לאלה נוספו: מאמר כללי על הדרשה היהודית-איטלקית מאת מ' סאפרסטיין, ועל דפוסי ההספד בקרב יהדות איטליה במאה ה-16 מאת אלי הורוביץ. כל אחד מהכותבים הדגיש במאמרו את ההבטים שנראו לו בענייני תוכן, צורה, הזיקה לקשר בין היהודים לנוצרים, לנפוצות הקבלה, לספרות עממית ועוד.

□ Paloma Díaz-Mas, *Sephardim — The Jews from Spain*, Translated by George K. Zucker, Chicago & London 1992, The University of Chicago Press, XIV + 235 pp.

ספרה של פרופסור פ' דיאז מאס מבקש לתת סקירה כוללת של ההיסטוריה והתרבות של היהודים הספרדים. פרקים 1-2 סוקרים את תולדותיהם בספרד ואחר הגירוש בתפוצותיהם עד זמננו, פרקים 3-4 עוסקים בלשון הספרדית-היהודית ובספרות שנכתבה בה, הן בסוגותיה העממיות המסורתיות והן בגילוייה המודרניים: סיפורת, עיתונות, מחזות ושירה. פרק 5 עוסק ביחסים בין הספרדים לספרד, פרק 6 – בקיום היהודי-ספרדי כיום. הספר במקורו פורסם בספרדית (1986) והמהדורה האנגלית שלפנינו עודכנה בפרטים והותאמה לקוראי אנגלית. למרות העידכון, הספר עשוי לשמש באופן חלקי את קוראי העברית (הוא מועיל בעיקר בפרקים על הספרות והתרבות ובמידה מסויימת גם בפרקים 5-6 שהם שוליים מנקודת ראותו של הקורא הישראלי) שכן, הספר כמעט מתעלם מהספרות הנרחבת בנושא זה בעברית, שאינה מזכרת אפילו בכיבליוגרפיה. ספר במתכונת דומה, אך מקיף ושלם יותר, הוא עדיין צורך לקורא העברי – ואתגר למוסדות העוסקים בתחום זה בישראל.

□ U.O. Schmelz, S. Dellapergola, U. Avner, *Ethnic Differences among Israeli Jews: A New Look*, Jerusalem 1991, The Hebrew University of Jerusalem and the American Jewish Committee, 204 pp.

הספר כולל סיכומים סוציו-דמוגרפיים מעודכנים על ההתפלגות האתנית באוכלוסייה היהודית בישראל, בתחומי: העלייה, הרכב האוכלוסייה, התפרוסת היישובית, הנישואים המעורבים מבחינת המוצא, הפוריות, החינוך ודפוסי ההצבעה. החלק הראשון כולל דיון בתחומים אלה ומסיכומו אנו למדים שהפערים בין קבוצות המוצא – או העדות – השונות הצטמצמו בכמה תחומים בשיעור מרשים.

Esther Benbassa, Aron Rodrigue, *Juifs des balkans — espaces judéo-ibériques. XIV-XX Siècles*, Paris 1993, Éditions la découverte, 414 pp. □
 הספר מקיף את תולדות היהודים בארצות הבאלקאן (בוסניה, סרביה, מאקדוניה, בולגאריה, יוון, תראקיה ואסיה הקטנה) במאות ה-14 וה-20, בעיקר מגירוש ספרד עד השואה. יהדות זו, הלב של היהדות הספרדית כולה (במובן המצומצם, האתני), היתה יחידה תרבותית אחת. פרקי הספר דנים במצבם החברתי והקהילתי, בכלכלה ובתרבות, בתהליכי המודרניזאציה והפוליטיזאציה שנתחוללו בקרבם — ובתוך זה במקומה של הציונות ושל תפישות לאומיות אחרות — ובסוף בחורבנה של יהדות זו עקב השואה וההגירה מארצות אלו.

□ יצחק אבישור, שלמה מורג (עורכים), מקדם ומים, ה', היסטוריה העבריים בלשונות היהודים, חיפה וירושלים תשנ"ב, בהוצאת הפקולטה למדעי הרוח אוניברסיטת חיפה, מפעל מסורות הלשון המכון למדעי היהדות האוניברסיטה העברית בירושלים 204 + 4 עמודים.

המאמרים יסודם בכינוס מדעי שנערך באוניברסיטת חיפה בניסן תשמ"ח, מהם אחד כללי: המילים העבריות בלשונות היהודים — מאת שלמה מורג. עשרה מאמרים עוסקים בהבטים שונים בלשון או בתפוצה מסוימת: בין יידיש לעברית — ליאונרד פרגר, על ספרדית-יהודית — תמר אלכסנדר (פתגמים), אורה (רודריג) שורצולד (ניבים), על חכיתיה — יעקב בן טולילה, על ערבית-יהודית חדשה — יצחק אבישור (מילון), יששכר בן-עמי (המנהג בצפון-אפריקה), יוסף שטרית (שירה בצפון-אפריקה), יוסף טובי (בתי-דין בתימן), יחיאל קארה (טיפולוגיה, תימן), על איטלקית-יהודית — מריה מאיר-מודינה.

□ משה בראשר (עורך), ספר היובל לרב מרדכי ברויאר — אסופת מאמרים במדעי היהדות, שני כרכים, ירושלים תשנ"ב, הוצאת אקדמון של הסתדרות הסטודנטים האוניברסיטה העברית, יג + 848 עמודים.

הרב מרדכי ברויאר הוא מהנך נודע, חוקר פורה ואיש ציבור מעורב, ציוני-דתי. מחקריו הם בעיקר בתחום נוסח המקרא והמסורה ופרשנות המקרא. בהגיעו לשיבה, חברו מוקיריו לכבדו בקובץ זה הכולל מחקרים בתחומים: המקרא ופרשניו; טעמים ומסורה; תלמוד, ספרות רבנית, פיוט ותפילה; הלשון העברית; הגות יהודית. משתתפים בקובץ 42 מלומדים וצר המקום מהזכיר את שמותיהם (ביקורת מפורטת על הספר תבוא ב"נ).

ספרות

□ פירדוסי, שאה-נאמה — ספר המלכים, מפרסית: אליעזר כגן, ערך והוסיף מבוא והערות: שאול שקד, כרך ראשון, ירושלים תשנ"ג, מוסד ביאליק, עב + 339 עמודים. 'שאה-נאמה' היא אחת השירות האפיות הגדולות והארוכות בספרות העולם — יותר מאשר 'איליאדה' ו'אודיסיאה' יחדיו. זהו סיפור עלילתם של 50 מלכים — 10 מיתולוגיים, 4 חצי-מיתולוגיים ויתרם בעלי רקע היסטורי — מראשית תולדות פרס עד כיבושה בידי המוסלמים. פירדוסי, בקירוב 940/1-1020 לספה"ג, נחשב אבי השירה הפרסית הקלאסית ויוצר השירה האפית בה. לספרו היתה השפעה גדולה וממשיכים לא-מעט, גם בקרב יהדות פרס, שיצרו שירה אפית מגוונת, וגדול יוצריה היה שאהין (במ' ה-14).

תרגום הספר לעברית הוא אירוע תרבותי חשוב. אליעזר כגן, שנשבה בקסמה של יצירה זו בצעירותו, הקדיש 25 שנות חיים לתרגומה. לקט מתוך 'שאה נאמה' בתרגומו הופיע עוד ב-1977 וזיכהו בפרס טשרניחובסקי. שאול שקד במבוא נרחב ומלימד לספר דן בהבטים ההיסטוריים והספרותיים של יצירה זו, ומשבח את התרגום: 'זכתה הספרות העברית שיש לה כספר זה מה שאין לספרויות רבות אחרות בימינו'. יצוינו לשבח גם העיצוב ההדרור של הספר והאיורים המרובים כצבע מכתבי-ד פרסי מהמאה ה-17.

□ יעקב לסרי, בין מציאות להמיון — עשרים סיפורים עממיים ממרוקו, לוד תשנ"ב, מכון הברמן למחקרי ספרות, 356 עמודים.

הסיפורים שכונסו כאן הם מסוג האגדה — סיפור פאנטאסטי המתרחש בזמן ובמקום לא מוגדרים, ופרט לשלושה מהם גם אין בהם יסודות יהודיים (כמו: דמויות, הווי וכו'). המחבר, שהוא מהרושמים סיפוריים במסגרת אסע"י, הביאם כאן בלשונו ובסגנונו שלו, בפירוט של תיאורי דמויות והווי, ובמורכבות דראמאטית, אם כי שמר, כדבריו, 'על ניחוחם, צביונם

וייחודם של הסיפורים. י' לסרי חיבר גם את הספרים 'במחיצת חכמים ורבנים' ו'השירה היהודית-עממית במרוקו'. ד"ר צבי מלאכי הקדים מבוא לקובץ.

עזר

□ יוסף אביב"י, כתבי-היד של יהודי המגרב במכון בן-צבי, כרך ראשון: יצירה רבנית, ירושלים תשנ"ג, מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, 159 + 5 עמודים.
 במכון בן-צבי שמורים יותר מ-2,300 כתבי-יד וכמחציתם כבר תוארו בספרים: כת"י של יהודי תימן, פרס ועתה – המגרב. בכרך שלפנינו נרשמו כת"י בכל המקצועות, ואלו לרוב חיבורים תורניים, פרט לחיבורים בספרות ובשירה שיבואו בכרך הבא. 335 כת"י מקוטלגים כאן לפי ארצות: לוב – 19, תוניסיה – 103, אלג'יריה – 9, מארוקן – 204. כהנ"י סדורים לפי סדר כרונולוגי, וכולם נכתבו ב-400 השנים האחרונות, ולא לפי תחומי הכתובים ונושאים, שכן רוב כהנ"י כוללים מספר יצירות ולא אחת מאת מחברים שונים ובתחומים שונים. תחילה הובאו יצירות מאת בני המקום – והן 89% מכלל כתבי-היד. הספר כולל גם ביבליוגרפיה ומפתחות של: המחברים, החיבורים, המעתיקים, המעירים, הבעלים, האנשים המוזכרים, החיבורים המוזכרים, השנים והמקומות.

אורחות חיים

□ שלמה טבעוני, ראשונים ונחשונים – סיפורו של שבט הצאירים בזכרון יעקב, נתניה [חש"ד] הוצאת האגודה לחברה ותרבות, 203 עמודים.

ספרו השמיני של 'מוקה' טבעוני מגולל, כמו קודמיו, פרשיות מחיי התימנים בארץ, מהם אישים נודעים ומהם 'עמך'. הספרים מיוסדים על זכרונות ועל כתובים (ספרו הראשון הוא אוטוביוגרפי). הספר שלפנינו מספר על משפחת צאירי, מדרום תימן, שבאו עם ראשוני התימנים לזכרון יעקב בשנת 1912. סיפורם חושף את מאמציהם ונחישותם להיקלט וגם את סבלם, שכן נוסף למאבק בקשיי הטבע ואיבת הערבים סבלו התימנים מעוינות אחיהם, בעיקר מקרב האיכרים אך גם מקרב הפועלים. כזה היה גורל העולים מתימן באתו פרק זמן גם בכמה מושבות אחרות.

□ אבנר סבוראי, יד לראשונים – נס לממשיכים, שכונת נחליאל בראשיתה, 80 שנה להיווסדה, נתניה [תשנ"ב], בהוצאת האגודה לטיפוח חברה ותרבות, 86 [8+] עמודים.

נחליאל, שכונה ליד חדרה, הוקמה בשנת תרע"ב על-ידי עולים מתימן (עליית יבנאלי). בחוברת זו הובאו עדויות בעל-פה ומקורות שבכתב על חלקם של התימנים בהתפתחות חדרה וגם על קשיי קליטתם ויחס אחיהם האשכנזים כלפיהם.

□ נחמיה אלוני, 'כתבי-יד של משה רבנו' – יומני-מסע לגילוי כתבי-יד עבריים, ירושלים תשנ"ג, הוצאת ראובן מס בע"מ, 420 + 12 עמודים.

כרך נוסף מעזבונו של פרופ' נ' אלוני ז"ל (הכרכים הקודמים, אשר שלושה מהם יצאו בהוצאת מכון בן-צבי, כללו מחקרים) ובו רשומות יומן על פועלו במכון לתצלומי כתבי-יד עבריים. המחבר עמד בראש המכון מאז הוקם בשנת תשי"א עד שנת תשכ"ג וערך חמישה מסעות לגילוי כתבי-היד ותצלומם בעשר מדינות באירופה.

□ יוסף ג'יעאן (חקר, כתב וערך), זה"ר משה, הוצאת 'בגנ"י החיים', נתניה תשנ"ב, 304 עמודים.

על קורות חייו של ר' משה בלולו ז"ל (תר"ס-תשכ"ה), שכינה ברבנות בכמה קהילות בלוב ופרקי תולדות והוויו של קהילת מצראתה שבלוב – מסופרים מפי אנשים שונים.

□ מרדכי זר ז"ל – לזכרו, יצא לאור ביוזמת העמותה לקידום חקר המורשת התרבותית-חברתית של יהודי איראן בישראל.

מרדכי זר (1914-1982) יליד משהד, היה מפעילי מפא"י המרכזיים בירושלים ונציגה במזכירות מועצת הפועלים בעירייה ובכנסת, שבה כיהן 3 קאדנציות והיה סגן יו"ר הבית. לאחר פרישתו מהכנסת שימש כראש מחלקת העליה באיראן ואח"כ פנה לעסקים פרטיים. בחוברת רוכזו דברים משלו ועליו.